

újabb lendületet kapott, hiszen a szak egyúttal kutatóműhelyt is jelent, amivel hozzájárul a terület kutatói utánpótlásához, új módszerek, kutatások, gyűjtemények, publikációk létrejöttéhez.

A képi kifejezéspszichológiai szak haladó szemléletét jelzi, hogy a rendszerszemléletű képi kifejezéspszichológiai paradigmát oktatja a machoveri hagyományok helyett. Célja nem művészetterapeuták képzése, hanem a képi nyelv értelmezésének oktatása. A tantárgyak között szerepel a kifejezéspszichológia története, a kifejezéspszichológiai kutatás módszertana, a rendszerszemléletű és kommunikációs képelemzés, a formai-szerkezeti elemzés, a színpszichológia, a klasszikus és a speciális rajztesztek, a dinamikus rajzvizsgálat, specifikus kórképek képi kifejeződése, a hagyományos és speciális családrajzok, a nonfiguratív alkotások és firkatesztek elemzése. A tantermi órák mellett aktuális kiállításokon kerül sor terepgyakorlatokra, ahol az SSCA képzőművészeti alkalmazását is gyakorolják. A hallgatók folyamatosan olvassák a szakirodalmat és rajzokat gyűjtenek, amelyeket először önállóan értékelnek, majd csoportos szupervízióval kapnak munkájukról értékelést. A végzett hallgatók színvonalát jelzi, hogy saját kutatásokat mutatnak be tudományos konferenciákon, például Antos Zsolt (Antos és Vass, 2011), Dóra Judit (Dóra és mtsai, 2010, 2011), Molnár Enikő (2010, Molnár és mtsai, 2009), Pollák Éva (2009, 2010a, 2010b), Szabados Enikő (2010, 2011), Takács Marianna (2010) és mások.

A képi kifejezéspszichológia iránti, aktuális érdeklődést mutatja, hogy a felsorolt képzéseket 2011 áprilisáig 1209 résztvevő végezte el.

1.3.3. A KÉPI KIFEJEZÉSPSZICHOLÓGIA VISZONYA A TÁRSTUDOMÁNYOKHOZ

A terület transzdiszciplinaritása

A képi kifejezéspszichológiának a társtudományokhoz való viszonyát vizsgálva, két megállapítást kell tennünk: (a) a képi kifejezéspszichológia tudományterületi szinten *transzdiszciplináris*, (b) művelői szintjén viszont *interdiszciplináris* tudományág.

Transzdiszciplinárisnak a képi kifejezéspszichológiát a diszciplínák közös metodológiai és a „kép” fogalmának univerzális, diszciplínákön átvélő jellege miatt lehet tartani. A kép, ahogyan például Hárdi (2002, 5.) definiálja, „az emberiség egyik legősibb – a szónál is régiebb – tulajdona”. Könnyen belátható, hogy a képi kifejezéspszichológia hagyományos értelemben vett tárgya (lásd 1.1.1. fejezet) nem fér bele egyetlen diszciplínába, hanem valahol az egyes diszciplínák között található, határaiton túlterjedve. Ezt támasztja alá az is, hogy a képi kifejezéspszichológia nemzetközi kongresszusain különböző területek képviselői vesznek részt (például pszichiáterek és más orvosi diszciplínák, pszichológusok, művészettörténészek, kép-

zőművészek, iparművészek, pedagógusok, logopédusok, művészetterapeuták), akik olyan dialógust folytatnak, melyben azonos súlyt adnak egymás nézőpontjának és kapcsolatba hozzák egymással diszciplináris ismereteiket.

A fentiek ismeretében nyilvánvaló, hogy a képi kifejezéspszichológiának nemcsak a hagyományos tárgya (a képi kifejezés), hanem az első fejezetben új módon definiált tárgya (azaz a négykomponensű hermeneutikai rendszer elemei közti tranzakciók) nem tártható fel diszciplináris, multidiszciplináris vagy interdiszciplináris kutatással. Az egyes diszciplínák (például a művészettörténet vagy a pszichológia) ugyanakkor új felismerésekkel gazdagodnak, ha a képi kifejezéspszichológiát transzdiszciplináris területnek tekintik.

Az első bekezdésben szereplő interdiszciplinaritás abban az értelemben jellemzi a képi kifejezéspszichológia művelőit, hogy tipikusan egy-egy adott terület magasan képzett szakértői, akik tanulmányozzák és alkalmazzák más diszciplínák tárgyát vagy módszereit, de mint egyének, többnyire egyetlen, alapképzettségüknek és elköteleződésüknek megfelelő tudományterületen maradnak. Felismeréseikkel viszont hozzájárulnak a képi kifejezés megértésének transzdiszciplináris céljához, amely így végső soron transzdiszciplináris tudománnyá válik.

Terminológiai kérdések

A képi kifejezéspszichológiának a társtudományokhoz való viszonyának tárgyalásakor nem kerülhetjük el a megnevezés kérdését. A terület megnevezése ugyanis két problémát vet fel: (a) pszichológia-e a képi kifejezéspszichológia és (b) a megnevezések sokfélesége.

- (a) Az első probléma a fent tárgyalt transzdiszciplinaritással kapcsolatos: az elnevezésben szereplő „*pszichológia*” kifejezés nézőpontunk szerint félrevezető, mert a pszichológia egyik ágának tünteti fel a területet, ami a fejlődést gátló, diszciplináris korlátokat szab. A probléma hasonló ahhoz, amivel a környezetpszichológia is küzd. Dúll (2009, 65.) így ír erről: „[...] valójában a környezetpszichológia nem is pszichológia a szó valódi értelmében. Problémafelvetésében, kérdésfeltevésében lélektannak tekinthető, de módszereiben, szemléletében (és nagyszámú nem pszichológus képviselőjét tekintve) viszont nem”.
- (b) A megnevezéssel kapcsolatos másik probléma, hogy a szakirodalom *nem csak egy terminust használ* a képi kifejezés tudományos tanulmányozásának megjelölésére, és ráadásul a terminusokat következtelen módon váltogatja. Mindeddig nem látott napvilágot olyan közlemény, amely rendet tenne ebben a terminológiai zűrzavarban. Ez egyaránt érvényes az idegen nyelvű és a magyar nyelvű szakirodalomra, a szakmai szervezetek, konferenciák és folyóiratok

elnevezésére. A képi kifejezéspszichológiának nincs például olyan folyóirata, amely nevével képviselné és definiálná a tudományterületet, és amelyet a képi kifejezéspszichológia tudományos közössége egységesen elfogadna. A képi kifejezéspszichológia központi társasága, a SIPE (*Société Internationale de Psychopathologie de l'Expression et d'Art-thérapie*) hivatalos folyóiratát például *Confinia Psychiatrica* címmel indította. A területtel foglalkozó angol, francia, német publikációk, szervezetek és intézmények nevében is sokféle kifejezést lehet találni. Példaként egy rövid lista (számos további szervezet található a SIPE weboldalán és hírlevelében):

Akademie für Künstlerische Therapien; American Projective Drawing Institute; American Society for the Psychopathology of Expression; Ateliers d'Expression et d'Art-Thérapie; Deutschsprachige Gesellschaft für Psychopathologie des Ausdrucks; Institut National d'Expression, de Création, d'Art et de Thérapie; Société Française de Psychopathologie de l'Expression; The Japanese Society of Psychopathology of Expression and Art Therapy.

A megnevezések közös eleme, amiről fel lehet ismerni, hogy nem véletlenül szerepelnek a SIPE nyilvántartásában, a kifejezés³ (*expression, Ausdruck*) és időnként a terápia.

A terület magyar elnevezése hasonlóan problematikus: a közlemények a kifejezéspatológia, kifejezés-pszichopatológia, kifejezéspszichológia, sőt rajzpszichológia, kifejezésterápia néven hivatkoznak rá. Még a Magyar Pszichiátriai Társaság már említett szekciója is hol Kifejezéspatológiai Szekcióként, hol Kifejezés-pszichopatológiai és Művészeti Terápiás Szekcióként szerepel a hivatalos dokumentumokban.

A felsorolt két probléma olyan megoldása, amelyet a tudományterület közössége elfogad, egyelőre várát magára. Tudatosan felvállalva mindezt, a jelen kötetben egységesen a képi kifejezéspszichológia terminust használjuk.

A kapcsolódó tudományterületek áttekintése

A fejezet elején a képi kifejezéspszichológiát olyan területként írtuk le, amelynek tárgya és módszerei más diszciplínákhoz is kapcsolódnak, jellemzően transzdiszciplínáris értelemben. Áttekintve a konferenciakivonatokat és a területtel foglalkozó publikációkat (lásd Vass, 2007c), a következő területeket (diszciplínákat és azok kiemelt jelentőségű részterületeit) kell feltétlenül felsorolni, a teljesség igénye nélkül: pszichiátria, gyógypedagógia, pedagógia, neurológia, genetika, esztétika és kísérleti esztétika,

³ Az első fejezetben részben ezért kapott központi szerepet az expresszív viselkedés tárgyalása.

kultúrtörténet, művészettörténet (például stílustörténet, ikonológia, ikonográfia, művészetszociológia), rendszerelmélet, pszichoterápia (pszichoanalízis, művészeti terápia és művészetterápia, munkaterápia, tánc- és mozgásterápia, zeneterápia, munkaterápia és foglalkoztató terápia, családterápia és különböző csoportterápiák), mentálhigiéné, rehabilitáció, pszichodiagnosztika.

A pszichológián belül szinte minden ágazattal és területtel található módszertani vagy a kutatási területet érintő átfedés (művészetpszichológia, klinikai pszichológia, gyermekpszichológia, munka- és szervezetpszichológia, kriminálpszichológia, börtönpszichológia, pedagógiai és iskolapszichológia, reklámpszichológia, környezetpszichológia, szociálpszichológia stb.).

A képi kifejezéspszichológia kutatásának eredményei között Pickford (1975) kiemeli a pszichodiagnosztika területét (a nozológiai osztályozást és az intra-individuális problémákat is), a pszichoterápiát (művészeti terápiák, illetve más terápiák közben készült képi produktumok megértése), a művészettörténetet (például visszatérő motívumok, a tudattalan szerepe, szürrealizmus és expresszionizmus, absztrakt festészet, patográfák) és a művészetpszichológiát (kreativitás, a művészi inspiráció, a művész pszichodinamikai történései, a tudattalan hatásai).

Hárdi (2002) *pszichológiai, terápiás, preventív és esztétikai* vonatkozásokat különít el, és kiemeli a terület pszichiátriai és pszichiátriatörténeti, pszichoanalitikus, művészetterápiás, pszichodiagnosztikai, gyermeklélektani, művészetlélektani és mentálhigiénés kapcsolódásait, amelyek az egyes területek kölcsönös fejlődéséhez vezettek.

Összefoglalásképpen, a fejezet a képi kifejezéspszichológiát tudományterületi szinten transzdiszciplináris, művelői szintjén viszont interdiszciplináris tudományágnak írta le. Transzdiszciplinárisnak a diszciplínák közös metodológiai és a „kép” fogalmának univerzális, diszciplínákon átívelő jellege miatt tartotta, interdiszciplinárisnak pedig abban az értelemben, hogy tudósai tipikusan egy-egy adott terület specialistái, akik alkalmazzák más diszciplínák tárgyát vagy módszereit, de többnyire elköteleződésüknek megfelelő tudományterületen maradnak. A képi kifejezéspszichológia elnevezéssel kapcsolatban a fejezet azt a kritikai megjegyzést tette, hogy a kifejezés a pszichológia egyik ágának tünteti fel az ennél lényegesen tágabb területet, amivel a fejlődést gátló korlátokat szab. A szakirodalom emellett inkonzekvens módon használ több terminust ugyanazon terület megnevezésére. Befejezésül felsoroltunk kapcsolódó diszciplínákat és részterületeket, hozzátéve, hogy a pszichológián belül szinten minden ágazattal és területtel található módszertani vagy a kutatási tárgyatról érintő átfedés.

1.3.4. KITEKINTÉS: ALKALMAZÁS ÉS JÖVŐKÉP

Alkalmazási gyakoriság⁴

A pszichológián belül a képi kifejezéspszichológiai módszerek megjelenésük óta a *legerjedtebb vizsgálóeszközök* közé tartoznak. Sundberg 1961-ben arról számolt be, hogy az emberrajz-teszt az USA-ban használt 62 próba között a második leggyakrabban alkalmazott vizsgálóeljárás. Lubin és munkatársai (1971) Sundberg felmérése után tíz évvel a 72 leggyakoribb teszt között a negyedik helyen találták a Machover-féle *Draw-A-Person* tesztet, és a nyolcadik helyen a ház-fa-ember tesztet. Brown és McGuire (1976) szerint a *Draw-A-Person* teszt gyerekek vizsgálatában az első-második helyen állt, serdülők és felnőttek esetében pedig a negyedik helyen. A 80-as években a *Draw-A-Person* teszt a hatodik, a ház-fa-ember teszt pedig a nyolcadik leggyakrabban használt teszt (Piotrowski és munkatársai, 1985). Az amerikai és kanadai felmérések szerint a rajzvizsgálatot leggyakrabban a kórházi pszichoterápiás rendeléseken és az értelmi fogyatékosokkal foglalkozó intézetekben alkalmazzák (Lubin és munkatársai, 1985). Svájcban a három leggyakoribb teszt között két rajzteszt található; a német nyelvterületnek megfelelően ezek a Koch-féle fateszt és a Warteggetest (Lang és Stoll, 1976). Németországban hasonló helyzetet találunk (Schober, 1977), azzal a különbséggel, hogy igen kedvelt a sok kiadást megért állatcsaládrajz (Brem-Gräser, 1957).

A terapeuták a projektív rajzok előnyei között az *egyedi válaszokat* és a *személyiség mély rétegeibe* történő betekintés jelentőségét emelik ki (a válaszadók 61,5%-a), a hátrányok között a reliabilitás-validitás problémáját (60,0%) és a kiértékeléshez szükséges időt (21,9%) említik. Wade és Baker vizsgálata arra is rámutat, miért részesítik előnyben a klinikusok a projektív tesztek: a reliabilitási és validitási problémákat negligálják, mert (1) fontosabbnak érzik a szakirodalomnál saját tapasztalataikat, (2) a pszichometriai vizsgálatokat életidegennek, rosszul megtervezettnek, a projektív tesztek komplexitásához képest inadekvátan atomisztikus módszert alkalmazónak tartják (vö. Fisher, 1959). A klinikusok idejük jelentős részét *tesztelésre* szánják (Fein, 1979). Az adatok szerint a terapeuták 31%-a idejének legalább negyedét tesztfelvétellel tölti (Piotrowski és munkatársai, 1985). A tesztek közül a terapeuták kb. 30%-kal nagyobb gyakorisággal ajánlják pszichológushallgatónak a projektív tesztek megtanulását, mint az objektív tesztekét; Wade és Baker (1977), illetve Wade és munkatársai (1978) szerint a rajzvizsgálat az ajánlott tesztek rangsorában a hetedik.

⁴ Vass (2007c) áttekintését felhasználva.

Foglalkozási ágak és intézmények

Képi kifejezéspszichológiai ismereteket jellemzően a következő foglalkozási ágak⁵ képviselői alkalmazzák: pedagógus, pszichológus, fejlesztő pedagógus, családgondozó pedagógus, gyógypedagógus, logopédus, gyermekorvos, gyermekpszichiáter, szociálpedagógus, lelkész, művészetpedagógus, konduktor, diplomás egészségügyi szakdolgozó és szociális munkás (a felsorolás nem teljes).

A terület gyakorlati ismeretanyagát olyan területeken, szervezetekben és intézményekben alkalmazzák, ahol *nevelés, fejlesztés, képzés, újrannevelés, korrekció, gyógyítás és rehabilitáció* folyik, illetve ennek során a szakemberek humán intervenciókat használnak fel munkájukban. Idetartoznak a gyermekpszichológiai és pedagógiai szolgáltatást nyújtó intézmények, a komplex szakszolgálati intézetek, a gyermek- és ifjúságvédelmi hatóságok, a pedagógiai központok, logopédiai szakszolgálatok és beszédjavító intézetek, korai fejlesztő központok, a pályaválasztási tanácsadók, családsegítő központok, családvédelmi és mentálhigiénés szolgálatok, humán szolgáltató központok, gyermekjóléti szolgálatok, pedagógiai szakszolgálati központok, gyógypedagógiai intézmények (fejlesztés és prevenció), a nevelési tanácsadók országos hálózata, a Tanulási Képességeket Vizsgáló Szakértői Bizottságok, az utazó gyógypedagógiai szakszolgálatok, a regionális családsegítő központok, szociális gondozási központok, valamint azok az intézmények, ahol kollégiumi és gyermekotthoni nevelés, művészeti nevelés, napközis és tanulószobai foglalkozás történik. A felnőttekkel foglalkozó szakembereket felvevő intézmények között a pszichiátriai intézményeket és gondozókat, a rehabilitációs intézményeket, a szenvedélybetegek terápiás intézményeit, gyógypedagógiai intézményeket, a testi és szellemi fogyatékos ifjúsági és felnőtt intézményeket, valamint a geriátriai intézményeket kell felsorolni.

Tipikus kérdések és problémák

Képi kifejezéspszichológiai ismereteket hasznosítanak a felsorolt területek szakemberei primer, illetve szekunder prevenció és szűrővizsgálati céllal, magatartási és beilleszkedési problémák esetében, az érzelmi-indulati élet zavarai esetében, illetve tanulási és teljesítményzavarok esetén, ha a gyermek teljesítménye képességei alatt marad, illetve az iskolaérettség megállapításával kapcsolatos kérdésekben.

Tematikus szempontból a képi kifejezéspszichológia hagyományos *alkalmazási területei* a személyiségstruktúra és a személyiségdinamika bizonyos területeinek felmérése, például az énerő, az elhárító mechanizmusok típusai, az alkalmazkodás

⁵ A terület transzdiszciplináris kutatási eredményeit a rokon tudományterületek is hasznosíták. Ezeket a diszciplinákat és részterületeket az 1.3.3. fejezetben tárgyaltuk.

általános módja, realitásvizsgálat, affektív működések, fantáziaműködés, mezőfüggés, konfliktustípusok, nemi identitás, regresszió, a motivációk, szükségletek, interperszonális és tárgykapcsolatok, agresszió, dependencia, kreativitás vizsgálata. A klasszikus hasznosítási területek közé tartozik a traumák, neurotikus konfliktusok vizsgálata, az énkép és a testséma, az intellektuális érettség, kognitív fejlettség, a szülőkhöz és családhoz fűződő viszony, a gyermekekkel történő fizikai vagy szexuális abúzus megállapítása, a szülőkhöz való kötődés és a gyermekelhelyezési kérdések, a pszichiátriai betegségek lefolyásának követése, különböző gyógyszerhatások vizsgálata, organikus agyi elváltozások felmérése, a kognitív működések hanyatlásának kimutatása, pszichoszomatikus tünetek lokalizálása, csoportfolyamatok, csoportstruktúra, csoportértékek, társas attitűdök vizsgálata.

A képi kifejezéspszichológia *módszereit* alkalmazzák a pszichoterápia kiegészítésére (King, 1954) vagy önálló művészetterápiára (Naumburg, 1950; Navratil, 1965/1996; Vasarhelyi, 1996), különösen a jungi irányzatot képviselő pszichoanalitikusok körében (Jacobi, 1969; Riedel, 1988, 1992), a pszichiátriai betegségek lefolyásának követésére (Navratil és Hennig, 1959; Suchenwirth, 1967; Hárdi, 1965, 1967, 1983; Vass és Nagy, 2008), különböző gyógyszerhatások, mint a pszichotrop, neuroleptikus, trankviláns, timoleptikus kezelés vizsgálatára (Navratil és munkatársai, 1961; Suchenwirth, 1967; Bitter, 1982), organikus agyi elváltozások (Bieliauskas és Kirkham, 1958; Suchenwirth, 1965; Welman, 1968) vagy a kognitív működések hanyatlásának vizsgálatára (Shulman és munkatársai, 1986; Hárdi és munkatársai, 1996). A rajzot nonverbális eszközként használják a fájdalom lokalizálásához is (Oas, 1985; Líndal és Udén, 1988; Peek és Sawyer, 1988; O'Donnell és Curley, 1985). Rajzteszteket használnak olyan specifikus vizsgálatokhoz is, mint az iskolaérettségi vizsgálat (Baldwin, 1950; Ames és Ilg, 1963; Gutezeit és Gross-Selbeck, 1974), a gyermekekkel történő szexuális visszaélés megállapítása (Blain és munkatársai, 1981; Bruening és munkatársai, 1997; Burgess és Hartman, 1993; Cohen-Liebman, 1995), vagy a gyermekelhelyezési perek, ahol a bíróság kötelező jelleggel rendeli el a gyermek szülőkhöz való kötődésének vizsgálatát (Hajnal, 1995).

A rajzokat *kiegészítő vizsgálóeszközként* megtaláljuk egyedi problémák pszichológiai megközelítésében is. Néhányat említve: az enkoprézis és az enurézis diagnosztikája (Loney, 1971); a diszlexia (Pontius, 1982, 1983a, 1983b, 1984) és a kiegés (*burnout*) felismerése (Haack és Jones, 1983); az afázia vizsgálata (Hatfield és Zangwill, 1974); a leukémiás gyermekek énképe (Clunies-Ross és Lansdown, 1988); az ingerdepriváció hatása árvaházi gyermekeknél (Cramer, 1972; Prytula és Leigh, 1972), illetve tengerészek hajón élő gyermekeinél (Höhn, 1974); krónikus vesebetegek (Lohmann és Teuwsen, 1974), illetve dializált betegek (Perkins és munkatársai, 1983) személyiségváltozása; az öngyilkosság kultúrtörténete (van Hooff, 1994) és a szuicid veszély jelzése (Bobon és Goffioul, 1964; Harrower és munkatársai, 1975; Honig, 1975; Virshup, 1976; Pfeffer és Richman, 1991; Bakó, 1992).

Jövőkép és fejlődési irányvonalak

A képi kifejezéspszichológia fejlődésének belátható trendvonalait (Vass, 1996, 1998c, 2003a, 2006, 2011d) meghosszabbítva, körvonalazható a terület jövőképe és várható fejlődése. A képi kifejezéspszichológia szeretne egyre jobban definiált tudománnyá válni, és elméletével egyre több megfigyelésre adni magyarázatot. Szeretné vizsgálómódszerei (tesztjei) repertoárját tovább bővíteni és a tesztekkel egyre jobb magyarázatokat adni a *képről és az alkotóról, az egészségről és a betegségről, a kreativitásról és a művéről*. A gyermek iránti, univerzális és evolúciós gyökerű érdeklődés miatt várhatóan továbbra is kedvelt terület marad a *gyermekrajz*, fokozatosan teret veszít viszont a képi kifejezéspszichológia *pszichiátriai* vonulata, a pszichiátriai betegek képeinek tanulmányozása. Bár nehezen hihető, hogy a pszichiátriai betegségek eltűnnének, a képek látványos fenomenológiája máris halványulni kezdett a pszichiátria és a farmakológia fejlődése, a betegségek egyre korábbi, egyre gyorsabb és hatékonyabb kezelése miatt. A betegségek egyre kevésbé lesz idejük megnyilvánulni, és a képi kifejezés különleges formái egyre kevésbé lesznek megfigyelhetők.

A képi kifejezéspszichológiában egyre fontosabbá válik a *számítógépes elemzés*, az internet és a számítógépek további terjedésével és fejlődésével. Más tudományterületekhez hasonló módon, az adatok, az eszközök és a publikációk egyre könnyebben elérhetők és közzétehetőek lesznek, amivel tovább gyorsul a tudományos kutatás és az eredmények közlésének folyamata.

A képi kifejezéspszichológia *transzdiszciplinaritása fokozódik*, a terület tudósai egyre könnyebben lépnek kapcsolatba egymással, például informatikai úton hidalva át a nyelvi és a távolságbeli problémákat. A gyorsuló kommunikáció és információáramlás kiveszi a területet a pszichiátria és a pszichológia kezéből; a különböző tudományterületekhez tartozó kutatók együttműködése sokkal szorosabbá válik. Bár az új felismerések gyorsabban eljutnak a többi tudóshoz, egyre nehezebb lesz az információ növekvő gazdagságával és komplexitásával megküzdzeni.

Az empiriában várhatóan megmarad a *hagyományos adatgyűjtési módszer*, azaz a kutatók újabb és újabb képi anyagot gyűjtenek egyéni és csoportos vizsgálatokkal elsősorban a gyerekektől, a betegektől és a művészekről.

Összegezve a fentieket, a képi kifejezéspszichológia fejlődésének forrásait (együttal kihívásait) az alábbi tényezőkben lehet keresni: (a) az empirikus anyag növekedése és megújulása, (b) a médium bővülése és a határterületek „meghódítása”, (c) az explorációs készítés, (d) új elméletek átvétele máshonnan, illetve önálló magyarázatok születése, valamint (d) a terápiás és a diagnosztikus vonatkozások időállósága.

- (a) Ahogyan a zenei hangokból és időközökből is végtelenül sokféle zene születhet, a gyerekek és a művészek által készített *képi alkotások is mindig megújulnak*, sohasem „fognak el”, állandó jelleggel és mindig másképpen stimulálva a területet. A gyerekek mindig újabb képeket rajzolnak és a festők továbbra is

festeni fognak. Az eszközök, a médium változni fog, de a kép létrehozásának késztetése továbbra is megmarad.

- (b) A médium bővülése miatt a képi kifejezéspszichológia várhatóan túlterjed a képen és egyre jobban birtokba veszi a *határterületeket*. Ezzel bővíteni fogja tárgyát, módszereit, magyarázatait.
- (c) A képet a néző továbbra sem fogja megérteni első ránézésre, viszont mindig kíváncsi lesz rá. Ez az *explorációs készletés* mindig megújuló motivációs energiát biztosít a képek pszichológiai magyarázatának kereséséhez, legyen szó akár a személy saját képeiről, akár mások által készített képekről.
- (d) A transzdiszciplinaritás jegyében *újabb elméletek* kerülnek át más területekről a képi kifejezés területére, továbbá a kumulálódó tudás önálló elméleteket is generál, amelyek egyre többet magyaráznak meg azokból a képi kifejezéspszichológia vonatkozásokból, amelyeket ma nem látunk vagy nem tudunk elkülöníteni.
- (e) Az emberi lélek olyan bonyolult entitás, hogy mindig szükség lesz *pszichoterápiára*. A művészetterápia karrierje tovább folytatódik, újabb és újabb rejtvényeket adva fel. Újabb diagnosztikus és tesztmódszerek születnek, ami egyre célzottabb alkalmazást tesz lehetővé.

A fejezet a képi kifejezéspszichológia alkalmazásával és várható fejlődésével foglalkozott. A felmérések szerint a képi kifejezéspszichológia módszerei megjelenésük óta a legelterjedtebb vizsgálóeszközök közé tartoztak. A klinikusok indoklásként az egyedi válaszokat és a személyiség mély rétegeibe történő betekintés jelentőségét hozzák fel. Képi kifejezéspszichológiát azonban nemcsak pszichológusok alkalmaznak, hanem más foglalkozási ágak is (amelyeket a fejezet felsorolt). Általánosan fogalmazva, a terület gyakorlati ismeretanyagát azokban az intézményekben alkalmazzák, ahol nevelés, fejlesztés, képzés, újrannevelés, korrekció, gyógyítás és rehabilitáció folyik, humán intervenciók használata mellett. Képi kifejezéspszichológiai ismereteket hasznosítanak a szakemberek például gyerekeknél primer és szekunder prevenciós céllal, illetve különböző szűrővizsgálatokhoz.

A képi kifejezéspszichológia jövőképe bizonyos mértékig körvonalazható a fejlődési trendek alapján. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a képi kifejezéspszichológia szeretne egyre jobban definiált tudománnyá válni, elméleteivel egyre több megfigyelésre adni magyarázatot. Szeretné emellett vizsgálómódszerei repertoárját is tovább bővíteni, és a tesztekkel egyre jobb magyarázatokat adni a képről és az alkotóról, az egészségről és a betegségről, a kreativitásról és a művészetről.